

Orijinal Kaynak: Schwartz, Seth. (2013, November 19). “Do We Have Free Will?”, *Psychology Today*.

Atıf Şekli: Schwartz, Seth. (2019, Nisan 17). “Özgür İradeye Sahip Miyiz?”, Çev. M. Kaan Erdoğan, *Sosyal Bilimler*. sosyalbilimler.org/ozgur-irade

Özgür İradeye Sahip Miyiz?

Seth Schwartz

Türkçesi: M. Kaan Erdoğan

İnsanların özgür iradeye sahip olup olmadığı, psikolojide ve felsefe gibi diğer alanlarda sorulagelen en eski sorulardan biridir: Acaba, yaşamlarımızla ne yapacağımıza karar vermek elimizde mi?

Seçimlerimiz özgürce yapılmış gibiler değil mi? Şahsen ben psikolog olmaya karar verdim çünkü insanları harekete geçirenin ne olduğunu anlamaya çağırılmış ya da esinlenmiş gibi hissettim. Bu benim seçimimdi, yoksa değil miydi?

Özgür irade meselesi bilhassa çetrefildir çünkü karşıt olmakla beraber eşit ölçüde muteber iki bakış açısı arasında bir çarpışmayı temsil eder. Salt metafiziksel bir bakış açısından, eğer özgür iradeye sahip değilsek, niçin buradayız? Eğer kendi yollarımızı seçemiyorsak yaşamın anlamı nedir? Gelgelelim salt bilimsel bir bakış açısından, herhangi bir şeyin bir başka şey tarafından harekete geçirilmeden meydana gelmesi nasıl mümkün olabilir? Eğer gerçekten seçim yapabiliyorsak, o hâlde bu seçimler nedensiz [*uncaused*] olmalıdır —çoğumuzun sırtını yasladığı bilimin modeli içinde açıklanamamalıdır.

Psikolojide, özgür iradeye gerçekten sahip olup olmadığımız hakkında bir fikir birliği yoktur —her ne kadar alanımızın çoğu sahip olmadığımızı varsayıyor gibi gözükse de. Freud ve Skinner’in hemfikir oldukları pek fazla şey yoktu fakat hemfikir oldukları şeylerden biri, insan davranışının kişinin içindeki ya da dışındaki etkiler tarafından belirlendiğiydi. Freud, davranışın nedenleri olarak bilinçaltı çatışmalardan, Skinner ise çevresel olasılıklardan bahsetti fakat her ne olursa olsun karar verirken özgür değildik.

Özgür iradenin olanaklılığına yönelik yeni “tehditler” sinirbilim ve genetik gibi alanlardan geldi. Fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) ve diğer beyin tarama araçlarıyla donanmış birçok sinirbilimci, şimdilerde beyne dikkatle bakabildiğimizi, orada seçimler yapan bir “ajan” olmadığını görebildiğimizi ileri sürmekte. John Searle (1997) bilince biyolojik bir bakış açısından yaklaşp beynin karaciğer ya da mideden daha özgür olmadığını öne sürüyor. Genetikçiler birçok psikolojik deneyimin gen-çevre etkileşimleriyle bağlantılı olduğunu, öyle ki, spesifik bir gene sahip olan insanların belirli bir şekilde tepki vermelerinin daha muhtemel olduğunu meydana çıkarıyor. Sözgelimi van

Roekel vd. (2013), spesifik bir oksitosin reseptör genine sahip olan kızların, bu gene sahip olmayanlara kıyasla, yargılayıcı arkadaşların mevcudiyeti durumunda daha yalnız hissettiklerini keşfettiler. Bu sonuçlar gösteriyor ki “özgür” olarak algıladığımız tepkilerin hiç olmazsa bazıları gerçekte biyolojimiz, içinde bulunduğumuz koşullar yahut da her ikisi tarafından belirlenmekte.

Bir dizi tartışmalı deneyde, sinirbilimci Ben Libet (1985) kollarını hareket ettirmelerini söylerken katılımcıların beyinlerini taradı. Libet, beyin etkinliğinin, katılımcının kolunu hareket ettirme kararının farkına varmasından daha önce arttığını keşfetti. Libet bu keşfin ne anlama geldiğini şu şekilde yorumladı: Beyin her nasılsa hareketi yapmayı “kararlaştırıyor” ve kişi ancak karar çoktan alındıktan sonra bu kararın bilinçli olarak farkına varıyordu. Başka birçok sinirbilimci Libet’in bulgularını insan davranışının nörobiyoloji tarafından kontrol edildiğine ve özgür iradenin olmadığına kanıt olarak göstermiştir.

Buna ilave olarak, Harvard Üniversitesi’nde psikolog Daniel Wegner ve meslektaşları (örneğin Pronin vd., 2006), insanların, başkaları tarafından gerçekleştirilen olaylar üzerinde de kontrol iddia ettiklerini ortaya koyan çalışmalar yürütmüştür. Taraftarlar kritik serbest atışlar kullanan bir basketbol oyuncusuna ya da pas göndermeye çalışan bir futbol oyun kurucusuna “iyi ruh hâli aşılama”ya çalışır. Oysa sağduyu bize der ki “ruh hâli”mizin oyuncunun serbest atışı sayıya çevirmesiyle veya pasın yerine ulaşmasıyla hiçbir alakası yoktur. Wegner “özgür irade” dediğimiz şeyin aslında nedenlerini anlayamadığımız sonuçlardan ibaret olduğunu öne sürer.

Peki, özgür irade için hiç umut yok mu? Gerçekten de biyolojimiz ve içinde bulunduğumuz koşullar tarafından mı idare ediliyoruz?

Aslında bazı psikolojik kuramlar bir özgür irade varsayımı üzerinde temellenir —ya da en azından ilk bakışta böyle görünürler. Öz-belirleme kuramı, sözgelimi, istemli iş görmenin —kasıtlı, özgürce seçilmiş davranışın— temel bir insanî gereksinim olduğunu savunur (Deci & Ryan, 1985). Kişisel kimlik kuramları, bilhassa da Erikson’ın (1950) benlik psikolojisine dayananlar, ergenlerin ve genç yetişkinlerin çevrelerindeki dünyayı ve bu dünyadaki yerlerini temkinli biçimde anlamlandırmaları gerektiğini ifade ederler (Côté & Levine, 2002; McAdams, 2013). Maslow’un (1968) insancıl kuramı, kendini gerçekleştirme —kişinin en yüksek potansiyeline uygun olarak tanımlanması ve yaşamasını— insan varoluşunun nihai hedefi olarak kabul eder.

Bu da bizi içsel bir uyuşmazlığa götürüyor. Sinirbilimsel kanıt, beynimizin biz daha farkına bile varmadan kararlar aldığını gösteriyor gibi görünürken, bir kişi nasıl olur da kendi seçimlerini yapabilir, dünyayı anlamlandırabilir ve hatta kendini gerçekleştirebilir? Bilinçli bir kasıtle çok az alakası olan ya da hiç alakası olmayan olayları mı üstleniyoruz? Gerçekten de otomatlardan —seçim yapma kabiliyeti olmayan yaratıklardan mı ibaretiz?

Eğer öyleyse de istemli iş görme, dünyayı anlamlandırma ve kendini gerçekleştirme gereksinimi ne oluyor? Bir otomat bu gibi şeylerden hiçbirine gerek duymazdı.

Özgür irade konusu, toplumumuzu ilgilendiren birçok alanda, beraberinde muazzam sonuçlar getirir ve yasal sistemimiz de buna dahildir. Eğer dava edilen bir suçlunun özgür iradesi yoksa, bu durumda kendisi işlediği suç için sorumlu tutulamaz, çünkü başka türlü hareket etmeyi seçmek elinde değildi. Sınavda başarısız olan bir çocuğa ceza verilemez, çünkü sınav puanı bundan farklı olamazdı. Çocuğunu şımartan bir ebeveyn “yanlış” hiçbir şey yapmamaktadır, çünkü çocuğunu şu veya bu şekilde yetiştirme seçimini kendisi yapmış değildir.

Roy Baumeister (2008) gibi psikologlar bir özgür irade bilimi geliştirme girişiminde bulunmuştur fakat Baumeister’ın argümanlarının çoğu, gerçekten özgür iradeye sahip olup olmadığımıza değil de, özgür iradeye inanmanın (veya inanmamanın) sonuçları üzerine odaklanmaktadır. Başka bir deyişle, önemli olan, davranışımızın gerçekten “nedensiz” olup olmadığından bağımsız olarak, seçimler yaptığımızı düşünüp düşünmediğimizdir. Baumeister’a göre, özgür olduğumuza inanmak bizi özgürmüşçesine hareket etmeye sürükler; Baumeister ve meslektaşları (Baumeister, Masicampo, & DeWall, 2009) tarafından yürütülen deneylerde, insanlara özgür iradeye sahip olmadıklarını söylemenin onları aldatma ve başkalarına yardım etmeyi reddetme gibi toplumsal açıdan kabul görmeyen davranışlarda bulunmaya yönelttiği ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak özgür iradeye sahip miyiz? Bu yanıtlanabilir bir soru mu ki? Eğer özgür iradeye sahip olmasaydık, bu durumda davranışımızı belirleyen tüm faktörleri ölçebilen bir bilim insanı davranışımızın %100’ünü açıklamaya muktedir olurdu. Eğer özgür iradeye sahip olsaydık, bu durumda belirleyici tüm faktörlerin ölçülmesi bile geriye açıklanmamış davranışlar bırakırdı. Fakat ne yazık ki insan davranışını belirleyen tüm faktörleri bilmiyoruz ve belki de tüm bu belirleyici faktörleri hiçbir zaman anlayamayacağız —yani özgür iradeye sahip olup olmadığımız sorusu muhtemelen felsefî bir çıkmaz olarak kalacak.

Fakat eğer Baumeister haklıysa, bu durumda gerçekte özgür iradeye sahip olup olmamamızın bir önemi var mı? Yoksa sadece sahip olduğumuza inanıp inanmamamız mı önemli? Ve de eğer ikincisi doğruysa, eğer Baumeister’ın insanların özgür iradeye sahip olmadıklarını düşündüklerinde nasıl davrandıklarına ilişkin bulguları geçerliyse, bu durumda bilim insanları özgür iradenin aleyhine açıklamalarda bulunurlarken dikkatli mi olmalılar? Bu gibi açıklamalar insanları kendi davranışlarından sorumlu değilmişçesine hareket etmeleri için cesaretlendirir mi?

Dava edilen suçlular işledikleri suçlar için sorumlu tutulmalı mı tutulmamalı mı hususunda psikoloji muhtemelen bir şey söyleyemez. Libet’in deneyleri beynin bir eyleme girişmek için “etkinlik arttırdığı”nı basitçe göstermiş olabilir, ki bu da özgür iradeyi yadsımaz. Gen-çevre etkileşimleri genelde, davranışta değişkenliğin çok küçük yüzdelerini

izah ederken, geride diğer faktörler tarafından açıklanması gereken çok şey kaldığı izlenimi uyandırır. Kendi etkimizin boyutunu abartıyor olabileceğimiz gerçeği, yani Wegner'in varmış olduğu sonuç, zorunlu olarak hiçbir etkimizin olmadığı anlamına gelmez.

O hâlde başladığımız yeri oldukça geride bıraktık. İnsanların özgür iradeye sahip olup olmadığı, filozofların yüzyıllardır tartıştığı bir sorudur ve muhtemelen tartışmaya devam edeceklerdir. Psikoloji özgür iradenin —ya da en azından varlığına ilişkin bir inancın— nasıl işleyebileceğiyle alakalı bazı içgörüler sağlayabilir fakat bunun ötesinde, varlığını doğrulayamayız veya yanlışlayamayız muhtemelen. Ne var ki, önemli olan, birbirimize (ve de kendimize) düşünceleri ve duyguları mühim olan özgür iradeli varlıklar olarak muamele etmemiz. Bu bağlamda, Baumeister'in araştırmasının bize öğreteceği çok şey var. Belki de ne olursa olsun sadece Altın Kural'¹ takip etmeliyiz.

Kaynakça

Baumeister, Roy F. (2008). "[Free Will in Scientific Psychology](#)". *Perspectives on Psychological Science*, 3(1), 14-19. DOI: 10.1111/j.1745-6916.2008.00057.x

Baumeister, Roy F., Masicampo, E. J., & DeWall, C. Nathan. (2009). "[Prosocial Benefits of Feeling Free: Disbelief in Free Will Increases Aggression and Reduces Helpfulness](#)". *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(2), 260-268. DOI: 10.1177/0146167208327217

Deci, Edward L., & Ryan, Richard M. (1985). [Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior](#). New York: Plenum.

Erikson, Eric H. (1950). [Childhood and Society](#). New York: Norton.

Libet, Benjamin. (1985). "[Unconscious Cerebral Initiative and the Role of Conscious Will in Voluntary Action](#)". *Behavioral and Brain Sciences*, 8(4), 529-566. DOI: 10.1017/S0140525X00044903

Maslow, Abraham H. (1968). [The Farther Reaches of Human Nature](#). New York: Van Nostrand.

McAdams, Dan P. (2013). "[Life Authorship: A Psychological Challenge for Emerging Adulthood, as Illustrated in Two Notable Case Studies](#)". *Emerging Adulthood*, 1(2), 151-158. DOI: 10.1177/2167696813481774

Pronin, Emily., Wegner, Daniel M., McCarthy, Kimberly., & Rodriguez, Sylvia. (2006). "[Everyday Magical Powers: The Role of Apparent Mental Causation in the Overestimation](#)

¹ Altın kural veya karşılıklılık etiği; etikte, birçok filozof tarafından temel ahlaki buyruk olarak belirlenen, hemen her sistemin temelinde bulunan kural. Kural hem olumsuz hem de olumlu bir biçimde, "Başkalarına, başkalarının sana yapmasını istediğin şeyleri yap!" ve "Sana yapılmasını istemediğin şeyleri yapma!" diye ifade edilir. — yhn

[of Personal Influence](#)". *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(2), 218-231. DOI: 10.1037/0022-3514.91.2.218

Searle, John R. (1997). [The mystery of Consciousness](#). New York: New York Review of Books.

van Roekel, Eeske., Verhagen, Maaïke., Scholte, Ron. H. J., Kleinjan, Marloes., Goossens, Luc., & Engels, Rutger. C. M. Engels. (2013). "[The Oxytocin Receptor Gene \(OXTR\) in Relation to State Levels of Loneliness in Adolescence: Evidence for Micro-Level Gene-Environment Interactions](#)". *PLoS One*, 8(11), Article e77689. DOI: 10.1371/journal.pone.0077689

Kayda Değer Akademik Metinler mottosuyla, 10 Ağustos 2015 tarihinde yayın hayatına başlayan *sosyalbilimler.org*, sosyal bilimler meselelerine yoğunlaşan, gönüllülük odaklı, açık erişim, akademik bir web sitesidir. Hakkında detaylı bilgi almak için [sosyalbilimler.org/hakkinda](#) sayfasını, ekibimizde gönüllü olarak görev almak için [sosyalbilimler.org/basvuru](#) sayfasını ziyaret edebilirsiniz.

Facebook, Twitter, Instagram ve YouTube'da @sosbilorg kullanıcı adıyla *Sosyal Bilimler*'i takip edebilirsiniz.

[sosyalbilimler.org/abonelik](#) sayfasından e-bülten abonesi olarak, her pazar günü, o hafta içinde *sosyalbilimler.org*'da yayımlanan çalışmaların tamamını size gönderilecek bir e-posta ile alabilirsiniz.

sosyalbilimler.org'da yayımlanan metin, video ve podcastlerin paylaşıldığı Telegram grubuna [t.me/sosbilorg](#) adresinden katılabilirsiniz.